

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

НЕСТЕРЕНКО Алла Станіславівна

УДК 347.73

**ФІНАНСОВА СИСТЕМА УКРАЇНИ:
ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ЗАКОНОДАВЧЕ
РЕГУЛЮВАННЯ**

Спеціальність 12.00.07 – адміністративне право і процес;
фінансове право; інформаційне право

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук

Одеса – 2014

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Національному університеті «Одеська юридична академія» Міністерства освіти і науки України.

Науковий консультант доктор юридичних наук, професор,
академік Національної академії правових наук
України, заслужений юрист України
ВОРОНОВА Лідія Костянтинівна,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
професор кафедри фінансового права

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор
ЧЕРНАДЧУК Віктор Дмитрович,
ДВНЗ «Українська академія банківської
справи Національного банку України»,
завідувач кафедри цивільно-правових
дисциплін та банківського права;

доктор юридичних наук, професор
КОВАЛЬЧУК Андрій Трохимович,
Державна служба фінансового моніторингу України,
перший заступник Голови;

доктор юридичних наук, доцент
НЕЧАЙ Анна Анатоліївна,
Міжнародний науково-технічний університет
імені Ю. Бугая,
завідувач кафедри правового регулювання
підприємницької діяльності.

Захист відбудеться «___» _____ 2015 року о ___ годині
на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.086.01 Національного
університету «Одеська юридична академія» за адресою: 65009, м. Одеса,
вул. Фонтанська дорога, 23.

З дисертацією можна ознайомитися в науковій бібліотеці Національного
університету «Одеська юридична академія» за адресою: 65009, м. Одеса,
вул. Піонерська, 2.

Автореферат розісланий «___» _____ 2014 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л.Р. Біла-Тіунова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Найбільш загальною системною категорією фінансового права, яка виражає функціональну єдність фінансових ресурсів і всіх органів держави, що здійснюють фінансово-правову політику, виступає фінансова система. Фінансова система виникла з появою держави і нерозривно пов'язана з її функціонуванням. За допомогою фінансової системи держава накопичує і використовує фінансові ресурси на виконання своїх функцій. Від оптимально функціонуючої фінансової системи країни залежить фінансове забезпечення різних сфер суспільного життя. Чим розвиненіші ринкові відносини, тим складніші й різноманітніші зв'язки в державі, тим складніша й фінансова система.

На теперішній час в Україні продовжується формування фінансової системи, яке було розпочато ще після проголошення незалежності. Цей процес є досить складним, тривалим і суперечливим. У цілому в Україні закладені підвалини фінансової системи ринкового типу. Водночас накопичилося і багато проблем, що стосуються як фінансової системи в цілому, так і окремих її елементів зокрема. Саме ці проблеми потребують вирішення найближчим часом.

Теорії фінансів, фінансової системи і проблемам окремих складових фінансової системи приділялося і приділяється багато уваги з боку як зарубіжних, так і вітчизняних науковців. Разом із тим проблематика, пов'язана з розумінням, змістом фінансової системи у вітчизняній економічній та юридичній науках, досліджена ще недостатньо. Так, немає чіткого її визначення, не встановлено остаточно її структури. Ці та інші невирішені проблеми знижують результативність функціонування фінансової системи України в цілому та її складових зокрема. У зв'язку з цим постає потреба у формуванні нового концептуального бачення фінансової системи України, що передбачає оновлення понятійного апарату, доктринального визначення цього терміна-поняття в процесі його практичного застосування, а також уточнення традиційних понять, пов'язаних із ним.

Аналіз існуючих наукових праць свідчить про те, що у вітчизняній науці зовсім небагато фундаментальних наукових досліджень, безпосередньо присвячених аналізу стану фінансової системи та обґрунтуванню напрямів її розбудови, зокрема є різні точки зору на зміст фінансової системи та її складових. Слабо розкриті взаємозв'язки і взаємодія елементів, що входять до її складу, дискусійним є питання подальшого розвитку фінансової системи в Україні тощо. Головним чинником неузгодженості позицій науковців щодо основних проблем функціонування фінансової системи є відсутність єдиного методологічного підходу стосовно встановлення сутності фінансової системи та взаємодії

її складових. Таким методологічним підходом має бути метод системного аналізу, тобто розгляд фінансової системи насамперед як складної системи, яка існує і розвивається відповідно до певних законів, що зумовлюють як її поступальний розвиток як єдиного цілого, так і взаємозв'язок між її складовими частинами.

Серед фінансистів за останні роки здійснила дослідження фінансової системи Е.Д. Соколова у своїй монографії «Правові основи фінансової системи Росії» (Росія), в якій вона розглядає: фінансову діяльність держави та місцевого самоврядування як необхідну умову функціонування фінансової діяльності; співвідношення норм публічного та приватного права в правовій основі функціонування фінансової системи; різні точки зору вчених юристів щодо визначення структури фінансової системи. Інший аспект щодо визначення фінансової системи дослідив С.В. Запольський у монографії «Дискусійні питання теорії фінансового права» (Росія), який присвячує четвертий розділ праці проблемам суті та значення фінансової системи. Науковець звертає увагу на те, що різні погляди вчених щодо складу фінансової системи, як правило, допускають змішування правового та економічного підходів щодо визначення кола складових її елементів. А.Т. Ковальчук у праці «Фінансове право України: стан та перспективи розвитку» (Україна) починає своє дослідження фінансово-правових відносин з фінансової системи України як базисної основи фінансово-правових відносин. Н.А. Зайцева в дисертації «Правове регулювання державного кредиту в Україні» (Україна) визначає наявність публічного кредиту серед існуючих складових фінансової системи (які визначають більшість науковців). О.А. Лукашев у дисертації «Система фінансового права: теоретичні проблеми розвитку і трансформації» (підрозділ «Співвідношення фінансової системи, системи фінансового права та системи фінансового законодавства») (Україна) охарактеризував основні існуючі концепції щодо характеристики змісту фінансової системи, а саме: фондова, інституціональна, посуб'єктна. Також автор наводить свою концепцію характеристики змісту фінансової системи, а саме стадійний (або динамічний). Г.В. Комарова в монографії «Фінансова система Російської Федерації як об'єкт судового захисту» (Росія) розглянула фінансову систему як об'єкт судового захисту. О.П. Орлюк у книзі «Фінансова енциклопедія» (Україна) визначила поняття та структуру фінансової системи. Разом із тим проблематика (структуризації) фінансової системи у вітчизняній економічній та правовій науках ще недостатньо досліджена.

Враховуючи зазначене, а також у зв'язку з відсутністю системного дослідження фінансової системи України, її структури та взаємодії її елементів, доцільним є звернення до цих та інших питань з точки зору теорії систем на рівні окремого дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження виконано відповідно до плану науково-дослідної роботи кафедри адміністративного і фінансового права Національного університету «Одеська юридична академія» на 2011–2015 рр. на тему «Система адміністративного, адміністративно-процесуального та фінансового права у контексті адміністративної реформи». Ця тема є складовою частиною дослідницької роботи університету в рамках загальної тематики «Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку української державності та права» (державний реєстраційний номер 0110U001195).

Мета і задачі дослідження. Метою дослідження є розроблення концептуальних засад функціонування фінансової системи України, комплексна характеристика стану та перспектив розвитку елементів (інститутів) фінансової системи, а також усієї фінансової системи України в цілому, вироблення рекомендацій, спрямованих на вдосконалення законодавства.

Реалізація поставленої мети зумовила необхідність вирішення таких задач:

визначити методологічні підстави визначення фінансової системи та її складових;

визначити модель фінансової системи для сучасної України на основі наукових підходів до моделей формування фінансової системи;

з'ясувати сутність та структуру фінансової системи України та охарактеризувати їх;

сформулювати авторське визначення поняття «фінансова система України»;

визначити фінансову систему в матеріальному, економічному та правовому аспектах;

здійснити класифікацію функцій фінансової системи;

визначити та узагальнити принципи фінансової системи України;

згрупувати ланки фінансової системи у дві сфери: базові та додаткові, з'ясувати їх зміст і особливості функціонування;

з'ясувати зміст і проблеми функціонування кожної ланки фінансової системи України;

з'ясувати місце та роль міжнародних фінансів та фінансового ринку у складі фінансової системи України;

структурувати поняття «кредитування», виокремивши поняття «банківський кредит», «місцевий кредит», «державний кредит», та визначити їх місце в різних ланках фінансової системи;

визначити поняття та сутність «фінанси страхування» як різновиду добровільного страхування.

Об'єктом дослідження є фінансова система України.

Предметом дослідження є правова характеристика та законодавче регулювання фінансової системи України.

Методи дослідження. У процесі роботи над дисертацією використовувалися загальнонаукові методи та спеціальні методи, такі як: діалектичний метод використовувався для становлення взаємозв'язку між змістом фінансової системи та її структурними елементами, що дало змогу обґрунтувати причинно-наслідкові зв'язки, процеси диференціації та інтеграції, постійну суперечність між складовими системи, зокрема між публічними фінансами та фінансовим ринком (р.р. 3, 4). Системний метод дозволив проаналізувати фінансову систему як структуровану модель системи, з її взаємозв'язками із зовнішнім середовищем, та взаємозв'язки її елементів усередині системи, надати всебічну характеристику фінансової системи як відкритої, динамічної, складної, ієрархічної системи та як сукупності складових фінансової системи: публічних фінансів, фінансів суб'єктів господарювання, міжнародних фінансів та фінансового ринку (п.п. 2.1, 2.2, 2.4). Метод порівняльного аналізу було використано для дослідження вітчизняних та зарубіжних нормативно-правових актів, новітніх досягнень вітчизняної та зарубіжної правової науки, що дало змогу зіставити окремі явища досліджуваної проблеми і виявити в них як загальні, так і особливі риси (п.п. 1.4, 1.5, 2.3). Метод нормативно-логічного аналізу служив для визначення нормативно-правових засад фінансової системи України та її елементів, що дозволило сформулювати пропозиції до низки нормативних актів, зокрема до Конституції України (п.п. 1.3, 4.2). Метод історичного аналізу – для дослідження фінансової думки, що формувалася в різні періоди розвитку фінансової системи (виникнення державного бюджету, розвиток фінансів, фінансової системи в соціалістичний період, сучасна Україна), з метою виявлення функціонування фінансової системи та її складових (п.п. 1.1, 1.2, 3.1). Метод синтезу застосовано для дослідження фінансової системи України в єдності її елементів та їх взаємозв'язку (р.р. 3, 4). Метод аналогії застосовано для визначення змісту, місця та ролі фінансово-правових інститутів у складі фінансової системи України (п.п. 1.1, 1.2, 1.3, 1.4).

Теоретичною базою дослідження стали наукові доробки вітчизняних і зарубіжних науковців на різних етапах становлення і розвитку фінансової системи та її складових. Оскільки фінансова система є багатогранним явищем, характерним як для економічної, так і для правової наук, науково-теоретичним підґрунтям цього дослідження, насамперед, стали наукові доробки представників соціології, філософії, теорії систем, системного аналізу: Л. фон. Берталанфі, І.Б. Родіонова, К.О. Сороки, В.М. Чернишова, М.В. Антонова, А.Ю. Мамичева, С.Б. Тіунової, А.М. Михайлова, В.І. Сагатовського, Д.М. Гвишшані, Ю.Л. Єгорова, В.М. Садовського, П.К. Анохіна та ін. Серед економістів значний внесок у

дослідженні фінансової системи та її складових здійснили такі науковці, як: В.С. Леонтєв, А.І. Балабанов, І.Т. Балабанов, С.І. Лушин, В.П. Нагребельний, В.М. Опарін, С.А. Буковинський, С.О. Булгакова, В.І. Кравченко, Ц.Г. Огонь, К.В. Павлюк, Н.В. Сидорова, М.П. Афанасьєв, С.В. Дьомін, І.О. Луніна, О.П. Кириленко, І.Я. Чугунов, С.В. Слухай, О.Д. Василик, В.В. Аленичев, В.Д. Базилевич, К.С. Базилевич, К.С. Батигін, В.С. Бєлих та ін. Зокрема, дослідження історичного аспекту становлення і розвитку наукової думки з питань фінансової системи та її складових здійснено на основі праць науковців дореволюційного періоду, які досліджували складові фінансової системи в рамках фінансової науки: В.Л. Лебедева, І.Х. Озерова, І.І. Янжула, П.М. Годме, І.О. Горлова, Д.М. Львова, І.Т. Тарасова, В.М. Твердохлебова, М.М. Сперанського. Радянський період функціонування фінансової системи та її складових характеризують наукові праці Ю.А. Ровинського, С.Д. Ципкіна, Д.А. Бекерської та ін.

Серед видатних російських науковців, які фундаментально досліджували фінансову систему та її складові й тим самим збагатили фінансово-правову науку принциповими теоретичними положеннями щодо визначення фінансової системи та її складових, слід назвати О.М. Ашмаріну, Д.В. Вінницького, О.М. Горбунову, О.Ю. Грачову, С.В. Запольського, М.В. Карасьову, Ю.О. Крохін, Е.Д. Соколову, Н.І. Хімічеву, О.І. Худякова та ін. Особливу увагу акцентовано на наукових доробках із питань визначення фінансової системи та її складових у період незалежності України, який характеризується як новітнім законодавством, появою нових фінансових інститутів, так і активними науковими пошуками оптимальної моделі фінансової системи держави. Цей період представлений такими науковцями, як: Є.О. Алісов, Л.К. Воронова, Е.С. Дмитренко, О.О. Дмитрик, Л.М. Касьяненко, А.Т. Ковальчук, І.Є. Криницький, М.П. Кучерявенко, Т.А. Латковська, О.А. Лукашев, А. Монаєнко, О.А. Музика-Стефанчук, А.А. Нечай, С.О. Ніщимна, О.П. Орлюк, П.С. Пацурківський, Н.Ю. Пришва, Л.А. Савченко, В.Д. Чернадчук, Н.Я. Якимчук та ін.

Нормативною основою дослідження є Конституція України, закони, підзаконні нормативно-правові акти України, концепції та стратегії розвитку окремих видів публічної фінансової діяльності, міжнародно-правові документи, а також положення законодавства іноземних держав (Російської Федерації, США, Німеччини, Великої Британії, Франції, Італії).

Емпіричною базою є узагальнені дані та матеріали Міністерства фінансів України, Державної казначейської служби України, Державної фінансової інспекції України, інших органів публічної фінансової діяльності.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є першим монографічним і системним дослідженням фінансової системи України в теоретичному та правовому аспектах у вітчизняній фінансово-правовій

науці, в якому сформульовано концепцію розуміння фінансової системи України під кутом зору теорії систем, особливості її функціонування, виявлено основні недоліки теорії взаємозв'язків складових фінансової системи і запропоновано шляхи їх усунення, сформульовано низку нових понять фінансового права, сформульовані науково обґрунтовані й практично-значущі рекомендації з удосконалення її функціонування, зокрема:

уперше:

запропоновано визначення фінансової системи України як складної, відкритої, динамічної, структурованої ієрархічної системи: доведено, що сучасна фінансова система становить собою внутрішньообумовлену сукупність взаємопов'язаних і об'єднаних єдиною метою сфер, ланок та інститутів, кожна з яких представляє специфічну групу фінансових відносин, які опосередковують формування, розподіл та організацію використання фондів грошових коштів держави, місцевого самоврядування, підприємств різних форм власності, фінансових інституцій;

запропоновано до складу фінансової системи включити дві групи самостійних сфер: 1) базові (публічні фінанси та фінанси суб'єктів господарювання); 2) додаткові (міжнародні фінанси та фінансовий ринок), які мають складну структуризацію та складаються з ланок та фінансово-правових інститутів;

визначено такі підходи до розуміння сутності фінансової системи держави, як: 1) матеріальне розуміння – сукупність складових фінансової системи, що мають форму фондів, які формуються, розподіляються та використовуються щодо публічного інтересу; 2) економічне розуміння – сукупність складових у формі фінансових (грошових та інших) відносин, що розвиваються у зв'язку з функціонуванням складових фінансової системи (відносини, пов'язані з утворенням, розподілом і використанням фондів коштів (як приватних, так і публічних); 3) правове розуміння – сукупність методів, які встановлені нормативно-правовими актами, що мають форму нормативних вимог до режиму функціонування фінансової системи (фінансове законодавство, фінансова політика в її правових формах, функції та методи діяльності, що реалізуються конкретними уповноваженими суб'єктами);

доведено, що система функцій, яка притаманна фінансовій системі України, є складною та багаторівневою: основні функції, другорядні функції, забезпечуючі функції, системні функції, інші функції (забезпечення способів переміщення економічних (фінансових) ресурсів у часі та просторі; забезпечення механізму об'єднання фінансових ресурсів; надання фінансової інформації);

виокремлено та охарактеризовано принципи фінансової системи України: стійкість, цілісність, стабільність фінансової системи, принцип взаємодії й узгодженості фінансового контролю і державного управління з державними і фінансовими органами, динамічність, плановість, активна реакція на нові чинники, прагнення до здорових фінансів, принцип фінансової безпеки держави, принцип прозорості та звітності;

надано пропозиції щодо реформування бюджетної системи:

1) не відмовляючись від пріоритетності соціальних видатків бюджету, їх варто розглядати через призму економічного зростання, забезпечуючи більш активну роль в економічній політиці держави; 2) питання розподілу повинні вирішуватися на основі принципу оптимізації; 3) необхідно мати горизонт фінансового планування строком на три роки, що дозволить розвивати виробничі проекти та ін.;

сформульовано основні відмінні риси державних позабюджетних цільових фондів, які мають дещо спільне з фондами страхування, але відрізняються порядком формування, та визнано за необхідне створення «Державного позабюджетного цільового фонду розвитку підприємницької діяльності та виробництва»;

доведено, що державний, місцевий і банківський кредити мають особливості, які слід чітко розмежовувати та включати їх до складу фінансової системи в різних сферах та ланках, а саме: державний кредит у ланці – державні фінанси сфери публічних фінансів; місцевий кредит у ланці – місцеві фінанси сфери публічних фінансів; банківський кредит у ланці – ринок капіталів сфери фінансового ринку;

доведено, що інститут «страхування» входить до складу фінансової системи в різних сферах: сфера публічних фінансів (як інститут «обов'язкового державного страхування») і сфера фінансового ринку (як інститут «фінансів страхування»);

встановлено, що: 1) фінансовий ринок є складовою фінансової системи, якому притаманні особливості, а саме: а) можливість існування та розвитку тільки в умовах ринкової економіки; б) його правовий режим відрізняється від правових режимів суб'єктів господарювання; 2) місце фінансового ринку у складі фінансової системи в додатковій сфері – сфері фінансового ринку;

удосконалено:

теоретичні підходи щодо висвітлення змісту «фінансів» як публічно-правової та приватноправової категорії, яка є базовою основою функціонування фінансової системи України;

визначення понять: «державний цільовий позабюджетний фонд» як інститут фінансової системи; «місцеві фінанси» як ланка фінансової системи держави; «фінанси комунальних підприємств» як складова фінансової системи; «фінанси страхування» як складова фінансової

системи; «фінанси підприємств» як інститут фінансової системи; «фінанси домогосподарств» як інститут фінансової системи; «банківський кредит» як інститут фінансової системи; «міжнародні фінанси» як додаткова сфера фінансової системи;

набули подальшого розвитку:

визначення «змішаної» моделі фінансової системи для сучасної України;

удосконалення системи антикризового контролінгу на комунальних підприємствах шляхом впровадження в їхню діяльність методів антикризового фінансового управління, що передбачає побудову: а) системи планування та бюджетування; б) методики оцінки відхилення фактичних даних від планових; в) збалансованої системи показників; г) системи ризику – менеджменту та конролінгу ризиків; д) систем внутрішнього аудиту та контролінгу персоналу;

положення щодо ринку фінансових послуг, який є органічною складовою фінансової системи держави в ринкових умовах, що вирізняється як організаційною (зовнішньою) формою прояву, так і інституційною (внутрішнім змістовим наповненням) специфікою.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що висновки і пропозиції можуть бути використані в:

науково-дослідній діяльності – як основа для подальших досліджень, спрямованих на вирішення фінансово-правових проблем функціонування фінансової системи України;

правотворчій сфері – для підготовки та уточнення змісту низки законодавчих актів: Конституції України; Бюджетного кодексу України, Податкового кодексу України; Законів України «Про страхування», «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування», «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг», «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні», «Про банки та банківську діяльність», «Про цінні папери та фондовий ринок»; Указу Президента України «Про впорядкування внутрішніх та зовнішніх запозичень, що провадяться органами місцевого самоврядування»;

правозастосовній діяльності – для вдосконалення практики реалізації фінансово-правових приписів у сфері функціонування фінансової системи;

навчальному процесі – при підготовці підручників та навчальних посібників з таких дисциплін, як «Фінансове право», «Місцеві фінанси», «Банківське право», та відповідних навчальних курсів.

Особистий внесок здобувача. У колективній монографії «Система фінансового права: проблеми теорії і правового регулювання» самостійно підготовлено розділ «Функції фінансової системи» (у джерелі № 2 зі списку опублікованих праць).

Апробація результатів дисертації. Дисертацію обговорено на засіданні кафедри адміністративного та фінансового права Національного університету «Одеська юридична академія» та засіданні Південного регіонального центру Національної академії правових наук України. Висновки, узагальнення та пропозиції, що одержала дисертант у процесі дослідження, оприлюднені на 15 міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях: «Визначення ролі та місця позабюджетних цільових фондів у фінансовій системі» (м. Київ, 2006 р.); «Функції фінансів та їх значення на сучасному етапі розвитку держави» (м. Одеса, березень 2008 р.); «Дослідження суті та структури фінансової системи України» (м. Одеса, 21–22 травня 2010 р.); «Проблеми співвідношення і застосування контролю та нагляду у сфері фінансової діяльності України» (м. Харків, 15–16 квітня 2010 р.); «Функції фінансової системи» (м. Ірпінь, 4–7 жовтня 2011 р.); «Фінансова система України як частина міжнародної фінансової системи в умовах світової фінансово-економічної кризи» (м. Одеса, 2011 р.); «Фінансовий ринок як елемент фінансової системи України» (м. Одеса, 20–21 квітня 2012 р.); «Принципи фінансової системи України» (м. Харків, квітень 2012 р.); «Роль фінансової системи у розвитку економіки країни після фінансової кризи» (м. Одеса, листопад 2012 р.); «Бюджет: історія виникнення та сучасне його тлумачення» (м. Дніпропетровськ, 31 березня 2013 р.); «Роль бюджету як фінансової бази діяльності держави у фінансовій системі» (м. Одеса, 16–17 травня 2013 р.); «Місцеві бюджети у фінансовій системі держави» (м. Сімферополь, 21–22 лютого 2014 р.); «Фінанси (публічні та приватні) як базова основа фінансової системи держави» (м. Одеса, 16–17 травня 2014 р.); «Правове поняття фінансової системи» (м. Київ, 11–12 квітня 2014 р.); «Позабюджетні цільові фонди як складова фінансової системи України» (м. Львів, 27–28 червня 2014 р.); «Функціонування фінансової системи України: система управління фінансами» (м. Дніпропетровськ, 1–2 серпня 2014 р.).

Публікації. Основні положення та результати дослідження знайшли відображення в 45 наукових працях, у тому числі: у двох монографіях (1 – одноособово; 1 – колективна монографія), 22 статтях у наукових фахових виданнях, 5 – у зарубіжних виданнях, 15 – у тезах та матеріалах наукових конференцій.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, 13 підрозділів, висновків, списку використаної літератури.

Загальний обсяг дисертації складає 455 сторінок, у тому числі 408 сторінок основного тексту, список використаних джерел розміщений на 47 сторінках (577 найменувань).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовується актуальність теми дослідження, ступінь її наукової розробленості, зв'язок роботи з науковими програмами, планами та темами, визначено мету й задачі, об'єкт і предмет дослідження, характеризуються його методологія та емпірична база, розкриваються наукова новизна та практичне значення одержаних результатів, їх апробація, особистий внесок здобувача, структура та обсяг дисертації.

Розділ 1. «Теоретичні засади правового регулювання фінансової системи України» складається з п'яти підрозділів, у яких досліджуються методологічна основа фінансової системи України та її сутність, визначається фінансова система в правовому, матеріальному та економічному аспектах, досліджуються функції та принципи фінансової системи України.

У підрозділі 1.1. «Загальна теорія систем як методологічне підґрунтя дослідження фінансової системи України» на основі системного аналізу встановлено концептуальні засади функціонування фінансової системи України, що зумовлює методологічний імператив дослідження.

З'ясовано, що кожному з визначень поняття «система» притаманні такі властивості: емерджентність (цілісність); інтегративність; комунікативність; ієрархічність; закон необхідного різноманіття; закономірність здійсненості й потенційної ефективності системи; закономірність формулювання мети; масовий характер явищ і процесів; випадковість і невизначеність полягає в розвитку процесів і явищ; динамічність виявляється у зміні параметрів і структури систем; залежність від змін зовнішнього середовища; активна реакція на нові фактори.

Акцентовано увагу, що фінансова система, будучи невід'ємною складовою соціально-економічної системи (на мікрорівні) і міжнародної фінансової системи (на макрорівні) в цілому, становить собою складний, динамічний і відкритий організм. Складність фінансової системи визначається неоднозначністю складових її елементів, різнохарактерністю зв'язків між ними, їх структурною різноманітністю. Це викликає різноманіття і відмінність елементів фінансової системи, їх взаємозв'язків, тенденцій, змін складу та стану системи, множинність критеріїв їхньої діяльності. Відзначено, що фінансова система має складну структуру, яку можна розглядати в трьох рівнях: сфери – ланки – елементи (інститути) фінансової системи. Кожна ланка фінансової системи поєднує комплекс однорідних елементів (інститутів). Динамічність фінансової системи обумовлюється тим, що вона перебуває в постійному розвитку, у постійно мінливій величині фінансових ресурсів, витрат, доходів, у коливаннях попиту і пропозиції на капітал. Динамічність системи супроводжується принципом історизму, відповідно до якого в різні періоди часу для фінансової системи характерні ті чи інші ознаки. Відкритість фінансової системи

пояснюється взаємодією її ланок із соціально-політичними структурами держави, а також з фінансами зарубіжних країн. Гнучкість і ефективність фінансової системи досягається за рахунок її багатоланковості. І нарешті, мета, яка стоїть перед фінансовою системою й об'єднує спільною метою всі елементи, – це відтворення всіх процесів з перерозподілу суспільного продукту і національного доходу, саме тому фінансова системи є одним із найважливіших регуляторів розвитку національної економіки.

У підрозділі 1.2. «Публічний та приватноправовий аспекти поняття “фінансів” щодо визначення “фінансової системи”» наголошено на тому, що поняття фінансів є важливою теоретичною основою, початковою методологічною позицією для з'ясування сутності категорії «фінансова система». Фінанси опосередковують усю сукупність грошових відносин, що виникають у процесі руху фінансових (грошових) ресурсів у публічно-правовій і приватноправовій формах, формування і використання на цій основі публічних і приватногосподарських фондів у результаті приведення в дію фінансових інструментів і механізмів.

Зазначено, що для фінансового права фінанси є базовою, чи ключовою, категорією. При цьому йдеться про публічні фінанси, які є досить складним, багатограним, динамічним явищем, мають відмінні ознаки, що відповідають умовам розвитку держави в конкретний історичний період. Існує нерозривний зв'язок між публічними та приватними фінансами. Основним критерієм розмежування між публічними і приватними фінансами є наявність публічного (державного) інтересу; можливість застосування державного примусового порядку мобілізації фінансових ресурсів; зв'язок державних фінансів з грошовою системою, яка певною мірою управляється державою і не залежить від волі приватного власника, який розпоряджається лише власними фінансами; значний розмір державних фінансів порівняно з приватними; орієнтація приватних фінансів на одержання прибутку, а не на задоволення спільного інтересу.

Визначено, що одним із важливих питань фінансів є встановлення закономірностей еволюції фінансової системи. Економічна структура будь-якого суспільства не може функціонувати без нормально організованого потоку коштів між державою і виробничими структурами, державою і населенням, між регіонами й окремими державами. Такі грошові потоки відбивають процеси реального життя суспільства. Вони утворюють єдину систему руху грошових ресурсів з метою підтримки життєдіяльності всіх елементів державних і недержавних структур. У своїй динаміці грошові ресурси утворюють фінансову систему суспільства.

Зроблено висновок, що приватні та публічні фінанси є базовою основою функціонування фінансової системи будь-якої держави взагалі та України зокрема. Їх процентне співвідношення змінюється з урахуванням багатьох чинників (політичні, економічні умови), які існують у державі

в той чи інший період часу, але вони завжди мають місце у фінансовій системі країни та є базовими для її функціонування.

У *підрозділі 1.3. «Поняття фінансової системи в матеріальному, економічному та правовому аспектах»* зазначено, що дослідження категорії «фінансова система» належить до дискусійних питань у галузі фінансів та визначається в різних джерелах по-різному. На теперішній час категорія «фінансова система» відсутня в чинному законодавстві. У науці фінансового права узагальнене розуміння її також відсутнє.

Акцентовано увагу, що представники економічної науки розглядають фінансову систему як дещо розмите явище, пов'язане з грошовими процесами взагалі, як сукупність грошей, фінансових ринків, фінансових інститутів, форм та методів формування, розподілу та використання фондів грошових коштів держави та організацій. Сучасні фінансово-правові дослідження є підтвердженням того, що тлумачення «фінансової системи держави» має різні підходи. Більшість сучасних фахівців у галузі фінансового права сходяться на думці, що до числа елементів фінансової системи, які зумовлюють її зміст, входять фонди грошових коштів. Включаються у фінансову систему також такі ланки, як бюджетна система, кредитна система, обов'язкове державне страхування, фінанси підприємств. Зроблено висновок про відсутність точного визначення категорії «фінансова система», а також про визначення її структурного складу без єдиного критерію. Розглядаючи категорію «фінансова система» щодо її сутності та структури, звернуто увагу на три аспекти (економічний, матеріальний та правовий), під якими зміст даної категорії змінюється. Оскільки категорія «фінансова система» є категорією фінансово-правовою, то більш детально розглянуто цю категорію з точки зору правового визначення. Фінансова система сучасної України – багатостороння за змістом категорія, сторона суспільного життя, що включає комплекс економічних та організаційних відносин, які їх забезпечують, що піддаються детальному нормативному правовому регулюванню з боку держави. Фінансово-правова політика, законодавство, правові засоби і способи стабілізації фінансової системи становлять невід'ємну частину її правового розуміння, містячи в собі, по суті, режимні характеристики її матеріальних елементів, що дозволяють цим елементам реально функціонувати і вдосконалюватися.

У *підрозділі 1.4. «Функції фінансової системи держави в правовому вимірі»* визначено, що кожній ланці фінансової системи притаманні певні властивості й функції, які є схожими за їх роллю і призначенням, не повторюються іншими її ланками, але всі ланки взаємодіють та інтегрують, що і є ознакою цілісності фінансової системи. Для визначення функцій, які властиві фінансовій системі, розглянуто функції основних складових фінансової системи, а саме: державних та муніципальних фінансів, кредитування, страхування, приватних фінансів та фінансового ринку і міжнародних фінансів.

Визначено функції фінансової системи: 1) основні: розподільна (обміну) та контрольна; 2) другорядні: виробнича, стимулююча, регулююча, планування, організації; 3) забезпечуючі: формування, використання та контрольна; 4) системні: динамічність, відкритість, гнучкість, ефективність фінансової системи; 5) інші: забезпечення способів переміщення економічних (фінансових) ресурсів, забезпечення способів управління ризиком, забезпечення механізму об'єднання фінансових ресурсів, надання фінансової інформації.

У *підрозділі 1.5. «Правове закріплення принципів фінансової системи держави»* з'ясовано, що будь-яка юридична система ґрунтується на фундаментальному виборі принципів, які є нечисленними, здатні відігравати панівну роль усередині юридичної системи і визначати її ідейну серцевину і мету. Визначено, що принципи фінансової системи – це сукупність суспільно визнаних настанов, фундаментальні орієнтири, дотримуючись яких можливо формувати й розвивати фінансову систему держави, у тому числі її складові. Для визначення принципів, на яких базується фінансова система, розглянуто принципи, на основі яких функціонують основні складові фінансової системи, а саме: державні та муніципальні фінанси, кредитування, страхування, приватні фінанси та фінансовий ринок і міжнародні фінанси.

Згруповано принципи фінансової системи на: 1) принципи «системи» в загальному сенсі; 2) принципи побудови фінансової системи; 3) принципи складових фінансової системи; 4) принципи, спрямовані на поновлення та розвиток стабільної фінансової системи.

Запропоновано такі принципи, які притаманні фінансовій системі України: стійкість, цілісність, стабільність фінансової системи, принцип взаємодії та узгодженості фінансового контролю і державного управління з державними і фінансовими органами, динамічність, плановість, активна реакція на нові чинники, прагнення до здорових фінансів, принцип фінансової безпеки держави, принцип прозорості та звітності.

Розділ 2. «Структура фінансової системи України» складається з чотирьох підрозділів, у яких досліджуються структурний склад фінансової системи України, модель організації фінансової системи та розмежовуються сфери фінансової системи на: базові та додаткові.

Підрозділ 2.1. «Наукові погляди економістів та фінансистів на структуру фінансової системи» присвячений структурі сучасної фінансової системи країни, оскільки вона є основою для структурування системи українського фінансового права, а також системи фінансового законодавства. Проаналізовано стан дослідження проблеми в працях учених-фінансистів, економістів, правознавців, які займалися даною проблематикою раніше, зокрема зазначено, що ще професор С.Д. Ципкін, розглядаючи структуру фінансової системи СРСР, зробив спробу розробити

своєрідну ієрархію ланок (інститутів) фінансової системи, зазначивши найбільш значущі, і розставив фінансово-правові інститути в певному порядку (відповідно до їх значимості). Пізніше наука фінансового права при дослідженні фінансової системи як правової категорії сформулювала такі основні концепції її праворозуміння. Фондова концепція, згідно з якою класифікацію слід здійснювати, виходячи з особливостей фінансових фондів. Інституційна концепція виходить із функціональної своєрідності окремо існуючих фінансових інститутів. Посуб'єктна концепція базується на визначенні органу, що здійснює управління фондом або інститутом або володіє речовим правом певного виду щодо мобілізованих фінансових ресурсів. Визначено, що вибір ознаки структуризації фінансової системи держави має базуватися на повному відображенні всієї сукупності фінансових відносин.

У *підрозділі 2.2. «Поняття та види фінансової системи держави»* визначено, що найбільш загальноприйнятою у фінансовій літературі є позиція, відповідно до якої в даний час усі фінансові відносини в суспільстві структуровані у фінансову систему, яка становить собою сукупність різних сфер і ланок фінансових відносин, у процесі яких утворюються і використовуються фонди грошових коштів. Однак за межами цього залишається питання, які саме сфери та ланки входять до складу фінансової системи України.

За основу структуризації фінансової системи обрано фінансово-правові відносини, використання яких дасть можливість найбільш гармонійно поєднувати публічні інтереси, які полягають у створенні та використанні державних фінансових фондів, з дотриманням гарантованого юридичній або фізичній особі права приватної власності та права на участь у цивільному обороті та вступу в майнові відносини.

Зроблено висновок про те, що «фінансова система» – це матеріальна система, якій притаманні такі властивості, як взаємопов'язаність, багатоплановість, ієрархічність, різнопорядкованість, динамічність, відкритість, цілеспрямованість. Визначено, що «фінансова система» – це складна багатoelementна система, яку слід розглядати на трьох рівнях. Перший рівень – це сфери, які характеризують узагальнену за певною ознакою сукупність фінансових відносин, другий рівень – це ланки, що характеризують їх відособлену частину, третій рівень – елемент – першооснова, неподільна в умовах даної системи, з якої складаються інші її частини. Під елементом фінансової системи слід розуміти фінансово-правові інститути, які регулюють відносно самостійну сукупність суспільних відносин у відповідній сфері. Сфери фінансової системи запропоновано поділяти на дві: базові та додаткові. Базові сфери – це такі, що, як свідчить історичний досвід, змінюються залежно від багатьох факторів, які мають вплив на розвиток і формування фінансової системи держави, але

існують у складі фінансової системи завжди. Без базових сфер неможливо функціонування фінансової системи. До базових сфер належать: публічні фінанси (централізовані фінанси) та фінанси суб'єктів господарювання (децентралізовані фінанси). Виключення інших складових з її складу пов'язано із запровадженням новітніх світових підходів до національної економічної системи, запровадженням або адаптацією національного законодавства до норм міжнародного права, а також зміною ролі держави на фінансовому ринку. Додаткові сфери виникають та функціонують у фінансових системах у залежності від багатьох умов, на сьогодні в Україні у фінансовій системі є такі додаткові сфери, як міжнародні фінанси та фінансовий ринок. Це зумовлено виходом України на міжнародні ринки, розвитком економічних відносин, глобалізацією України та ін. Кожна сфера включає до свого складу низку ланок.

У **підрозділі 2.3. «Моделі фінансової системи»** досліджено модель організації фінансової системи, яка відбиває її таксономію – функціональне співвідношення та структурне підпорядкування складових фінансової системи, що задають механізм її функціонування. Важливість фінансової структури зумовлюється тим, що залежно від існуючих сфер, інститутів та інструментів, механізмів укладання контрактів і правил, які визначають організацію фінансової діяльності, одні й ті самі функції фінансової системи можуть виконуватися краще або гірше, стимулюючи фінансовий розвиток і економічне зростання або перешкоджаючи їм. Тому вкрай необхідним є здійснення аналізу діючих моделей фінансових систем («банківська», «ринкова», «адміністративна», «американська», «скандинавська», «західноєвропейська») для подальшого використання більш розвинених із них.

З'ясовано, що ні теорія, ані практика не дають однозначної відповіді на питання щодо оптимальної структури фінансової системи. Кожна з моделей її організації має відносні переваги і недоліки, своїх прихильників і критиків.

Встановлено, що фінансова сфера більшості країн розвинуеного світу давно стала єдиною «змішаною», незважаючи на збереження державної суверенності, наявність кордонів і національних валют. Динамічний характер змін фінансової структури стає додатковим фактором, який не дає можливості чітко та однозначно розмежовувати існуючі національні фінансові системи на «банківські» чи на «ринкові». Зроблено висновок про доцільність використання саме «змішаної» моделі фінансової системи, яка могла б задовольняти інтереси і публічної, і приватної сфери суспільства та сприяти розвитку економіки держави в цілому.

У **підрозділі 2.4. «Рівні фінансової системи України як предмет правового впливу»** зазначено, що сфери фінансової системи необхідно розмежовувати (грунтуючись на їх участі в політичному, суспільному,

економічному житті суспільства) на базові (публічні фінанси і фінанси суб'єктів господарювання) і додаткові (міжнародні фінанси та фінансовий ринок). Базові сфери – публічні фінанси та фінанси суб'єктів господарювання – у свою чергу, містять такі ланки: публічні фінанси (державні та місцеві фінанси); фінанси суб'єктів господарювання (фінанси підприємств і фінанси домогосподарств). Публічні фінанси є досить складною соціально-економічною структурою, покликаною обслуговувати інтереси держави і всього суспільства. Фінанси суб'єктів господарювання відображають рух грошових потоків підприємств. Додаткові сфери: міжнародні фінанси (фінанси міжнародних організацій; міжнародні фінансові інститути); фінансовий ринок (ринок капіталу; грошовий ринок). Міжнародні фінанси відображають перерозподільні відносини та централізацію ресурсів на світовому рівні. Фінансовий ринок – ця сфера охоплює кругообіг фінансових ресурсів як специфічного товару.

Розділ 3. «Загальна характеристика базових сфер фінансової системи України» складається з двох підрозділів, у яких надається правова характеристика кожному елементу (інституту) базових сфер фінансової системи України.

У підрозділі 3.1. «Сфера публічних фінансів фінансової системи» встановлено, що Державний бюджет є провідною складовою фінансової системи держави. Визначено, що фінанси як самостійна сфера людської діяльності й економічна категорія сформувалися на кілька століть раніше, ніж бюджет, але поступово бюджетні відносини стали головними у фінансових. Ця фінансова основа не може бути сформована поза спеціалізованою організуючою ланки, а саме поза відокремлених фондів, що акумулюють і розподіляють грошові кошти в рамках фінансової системи в цілому. Бюджет повинен і може забезпечити збільшення обсягу фінансових ресурсів, необхідних для реалізації його функцій, у тому числі соціально-економічних завдань, які в сукупності мають бути спрямовані на стійкий розвиток економіки. Зазначено, що Державний бюджет є центральною ланкою фінансової системи держави. У безпосередньому взаємозв'язку з бюджетом і під його впливом функціонують усі інші ланки фінансової системи.

Встановлено, що практично в усіх випадках прискореного економічного зростання в тій чи іншій країні бюджет перебував у стані дефіцитності. Кожна держава робила свої можливі спроби вирішувати питання, відповідно, до формування, розподілу та використання бюджету щодо тих умов, які склалися на певній території та в певний проміжок часу. Україні необхідно теж проводити реформи щодо бюджетної системи, оскільки лише сформувавши працездатну бюджетну систему можна бути впевненим у майбутньому. Зроблено такі пропозиції щодо основних напрямів реформування бюджетної системи та місця бюджету у фінансовій системі:

а) не відмовляючись від пріоритетності соціальних видатків бюджету, їх слід розглядати через призму економічного зростання, забезпечуючи більш активну роль в економічній політиці держави; б) питання розподілу повинні вирішуватися на основі принципу оптимізації. Оптимальною визнається така зміна, за якої підвищується рівень добробуту хоча б для одного учасника економічного процесу, але при цьому не допускається зниження рівня добробуту жодного з інших. Витрати для кожного індивіда окремо повинні врівноважуватися набутками. Для «економіки пропозиції» найважливіше значення мають заощадження. Вони виступають двигуном економічного розвитку; в) у даний час стоїть питання про роботу над річним бюджетом. Краще було б мати горизонт фінансового планування строком на три роки, що дозволило б розвиток проектів виробничої сфери; г) необхідно перейти до системи «управління результатами», яка має на увазі підвищення ефективності формування та використання бюджетних коштів в інтересах суспільства. Також – це зміна якісних характеристик як кожного окремого бюджету, так і їх взаємодії (міжбюджетних відносин), перегляд функцій, які покладатимуться на органи держави, регіонів та місцевого самоврядування.

У процесі поглиблення бюджетних реформ слід значно більше уваги приділяти проблемам забезпечення економічного зростання держави (а саме виробничої сфери). Досліджено позабюджетні фонди, які є важливою складовою в системі публічних фінансів. У сучасних умовах позабюджетні фонди становлять собою механізм перерозподілу національного доходу, а іноді й частини сукупного суспільного продукту, з метою захисту інтересів окремих соціальних груп населення, вирішення конкретних завдань економічного характеру. Встановлено, що на державному рівні функціонують як самостійні загальнодержавні фінансові установи тільки чотири соціальні позабюджетні фонди: Пенсійний фонд, Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття, Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності, Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань, що спричинили втрату працездатності.

Визначено, що Державні позабюджетні фонди є базовими складовими фінансової системи держави, які, з одного боку, значною мірою забезпечують функціонування інших складових, з іншого – самі функціонують за рахунок ресурсів, що надходять від цих складових. У цілому позабюджетні фонди покликані збільшувати фінансові ресурси держави і забезпечувати їх найбільш ефективно і доцільне використання. Для позабюджетних цільових фондів характерно чітке встановлення доходних джерел, що дозволяють досить точно прогнозувати обсяги коштів цих фондів і, що не менш важливо, контролювати цільове використання зазначених фінансових ресурсів. З'ясовано, що

Державний позабюджетний цільовий фонд – це насамперед фонд грошових коштів, утворений поза державного бюджету для реалізації конкретних цілей соціально-економічної політики держави. І як свідчить досвід країн світу (США, Німеччини, Франції), позабюджетні фонди (переважно економічного призначення) розширюють можливості державного впливу на розвиток господарської діяльності та соціального життя суспільства. Визначено, що Україна в сучасних умовах потребує використання державних позабюджетних цільових фондів як складової фінансової системи, як економічного відновлення виробництва. Але в чинному законодавстві України з 2001 року діє заборона на формування нових позабюджетних фондів. Запропоновано відмовитися від дії даної норми та скористатися досвідом розвинених країн світу, які вже не одноразово пройшли такі кризові етапи розвитку та вирішували складні питання саме за допомогою державних позабюджетних цільових фондів. Запропоновано створення «Державного позабюджетного цільового фонду розвитку підприємницької діяльності та виробництва», який має формуватися за рахунок податку на прибуток підприємств, який необхідно переадресувати з Державного бюджету України в цей Фонд з метою його цільового використання на розвиток підприємницької діяльності та відтворення виробництва.

Зазначено, що Державний кредит є частиною державних фінансів, однією з форм мобілізації та розподілу грошових ресурсів державою з метою виконання нею своїх функцій. Державний кредит бере участь у формуванні та використанні централізованих грошових коштів держави (бюджету і позабюджетних фондів), що робить його елементом фінансової системи. У той самий час процес його формування та використання здійснюється у специфічній формі – залучення грошових коштів на тимчасовій і, як правило, оплатній основі.

Зазначено, що не виникає жодних сумнівів щодо включення «кредиту» у фінансову систему держави. Але необхідно чітко розмежовувати різновиди кредиту: державний, муніципальний (місцевий) і банківський. Ці види кредиту мають особливості, які необхідно чітко враховувати. Тому запропоновано державний кредит, місцевий кредит і банківський кредит розглядати в різних сферах – ланках фінансової системи держави: державний кредит – у ланці державних фінансів сфери публічних фінансів; місцевий кредит – у ланці місцевих фінансів сфери публічних фінансів; і банківський кредит – у ланці ринку капіталів сфери фінансового ринку. Визначено, що ланка публічного (державного та місцевого) і приватного (банківського) кредиту має важливе значення для ефективного функціонування всієї фінансової системи країни в цілому.

Визначено, що інститут страхування є складовою фінансової системи держави. Але різні вчені фахівці в галузі фінансового права

застосовують різні категорії щодо даної складової фінансової системи, а саме: «страхування», «фонди страхування», «фінанси страхування», «державне обов'язкове страхування». Виникає необхідність у визначенні формулювання даної складової фінансової системи. Встановлено основні підстави, за яких інститут страхування розглядається у двох сферах фінансової системи, а саме: публічні фінанси – ланка державних фінансів – як інститут обов'язкового державного страхування; сфера фінансового ринку – інститут фінансів страхування (як вид добровільного страхування). Ознака «юридична природа» визначає дві основні форми страхування – обов'язкове і добровільне.

Визначено, що фінансово-правове регулювання у сфері обов'язкового страхування обумовлено тим, що: сама держава в законодавчому порядку встановлює види, умови обов'язкового страхування; держава визначає бюджетні джерела виплат страхових відшкодувань; держава або виступає однією зі сторін даних відносин, або здійснює державний нагляд за виконанням вимог закону страховиком і страхувальником; регулювання відносин з обов'язкового страхування здійснюється державою з використанням імперативного методу, що є характерним для фінансового права; законодавчо встановлюються тарифи страхових внесків, платежів; держава визначає порядок формування, розміщення та витрачання відповідних фондів у публічних цілях.

Визначено, що основними елементами місцевих фінансів виступають: місцевий бюджет, місцевий кредит, фінанси комунальних підприємств. У такому складі дані інститути формують самостійну ланку місцевих фінансів, яка входить до сфери публічних фінансів фінансової системи держави. Саме в такій сукупності складових елементів місцеві фінанси утворюють систему формування, розподілу і використання грошових та інших фінансових ресурсів для забезпечення місцевими органами влади покладених на них функцій і завдань, як власних, так і делегованих. Встановлено, що місцеві фінанси як ланка фінансової системи держави – це система фінансових відносин, урегульованих нормами права, що виникають у процесі формування, розподілу та використання фондів коштів органів місцевого самоврядування (як представників територіальної громади) для виконання ними публічних завдань та функцій.

Основною складовою фінансів муніципального утворення є місцевий бюджет. Його кошти виступають найважливішим джерелом фінансування місцевих потреб, розвитку територіальної інфраструктури. Місцевий бюджет служить інструментом впливу місцевої влади (через рівень обов'язкових платежів, які встановлені нею в рамках своїх повноважень) на масштаби виробництва і споживання на даній території. Місцеві бюджети відіграють дедалі більш зростаючу роль у реалізації економічної

і соціальної політики держави. Їх величина і ступінь збалансованості багато в чому визначають перспективи соціально-економічного розвитку територій. Зроблено висновок, що інститут місцевих бюджетів є самостійним багатоаспектним утворенням. У цьому разі йдеться про специфічний інститут законодавства, що припускає як сполучення законодавчих норм різних галузей законодавства (конституційного, адміністративного, фінансового, державного будівництва), так і сукупність правових норм, що регулюють досить своєрідні фінансово-правові відносини з приводу руху грошових фондів територіальних громад. Зроблено висновок про те, що проведений аналіз місцевих бюджетів у складі фінансової системи держави співвідноситься з матеріальним, економічним, інституціональним і правовим розумінням фінансової системи.

Встановлено, що місцевий кредит є важливим інститутом у системі місцевих фінансів. Місцевий кредит, на відміну від державного кредиту, має виключно цільове призначення. Місцевий кредит є основним джерелом (фінансовим інструментом) фінансування місцевих інвестиційних програм. Склалося кілька його форм, основні з яких – місцеві позики та комерційний комунальний банківський кредит. Місцевий кредит входить до складу фінансової системи як самостійний інститут місцевих фінансів.

Визначено, що фінанси підприємств комунальної форми власності є складовою частиною місцевих фінансів, яким притаманні певні специфічні ознаки, що випливають з особливостей форм власності й господарювання. Тобто підприємства комунальної форми власності, будучи складовою частиною місцевого господарства, мають специфіку організації фінансових відносин. З'ясовано, що комунальна власність, так само як державна, приватна та інші форми власності, є самостійною та рівноправною формою власності. Територіальна громада є колективним власником коштів, об'єктів і майна комунальної власності. Зазначено, що одним із наболілих питань сьогодення є глибока криза, в якій перебувають фінанси комунальних підприємств, що з часів здобуття Україною незалежності сягнула критичного рівня, про що свідчать повідомлення Держкомстату. Встановлено, що фінанси комунальних підприємств не виконують тих функцій, які на них покладено, як складову системи місцевих фінансів. Саме ефективне та раціональне здійснення такими суб'єктами господарювання їхньої діяльності, розвиток комунального господарства та зменшення видатків з бюджетів місцевого самоврядування на їх фінансування впливатимуть на розвиток адміністративно-територіальних одиниць та задоволення суспільних потреб відповідних територіальних громад.

Зроблено висновок, що сучасний стан фінансів комунальних підприємств обумовлює першочергове значення антикризового управління та інструментів фінансового контролінгу як інформаційного забезпечення

системи управління ними. Використання інструментів контролінгу є однією з передумов перетворення комунальних підприємств на інноваційні інформаційно-технічні системи. Передумовою впровадження ефективного фінансового контролінгу як інструмента антикризового управління фінансами комунальних підприємств є створення сучасної системи фінансового планування та бюджетування.

У *підрозділі 3.2. «Сфера фінансів господарюючих суб'єктів»* зазначено, що в сучасних умовах з урахуванням ринкових відносин актуалізується роль фінансів підприємств на рівні держави. Фінанси підприємств є основною ланкою фінансової системи, в якій формуються фінансові потоки, що відображають створений національний дохід, який підлягає надалі перерозподілу через бюджетну систему. Більшість сучасних учених включають до складу фінансової системи децентралізовані фінанси, при цьому необхідно звернути увагу, що всі науковці використовують різні категорії: «фінанси підприємств», «фінанси господарюючих суб'єктів», «фінанси корпоративного сектора», «приватні фінанси» і т.д. Запропоновано використовувати категорію «фінанси господарюючих суб'єктів» для визначення сфери фінансової системи, бо вона більшою мірою відображає зміст інститутів, що входять до її складу (фінанси підприємств, фінанси державних підприємств, фінанси домогосподарств).

Визначено, що роль фінансів підприємств у життєдіяльності будь-якої держави дуже велика. Вони забезпечують не тільки матеріальне виробництво і соціальну сферу самого підприємства, але і використовуються для утворення грошових фондів у інших сферах народного господарства: пенсійне забезпечення; соціальне і медичне страхування; служать джерелом доходів бюджету. Фінансова діяльність господарюючих суб'єктів, які займаються підприємництвом, пов'язана із створенням грошових фондів у результаті розподілу прибутку, що є метою підприємництва. У зв'язку з цим фінанси підприємств є початковою основою всієї фінансової системи країни.

Зроблено висновок, що існує певна специфіка фінансів підприємства, яка полягає в їх розподільчому характері, бо основна частина фінансових відносин підприємства виникає в результаті розподілу виручки від реалізації продукції, робіт, послуг, валового і чистого доходу підприємства. Саме в результаті розподілу виручки, а потім валового і чистого доходу (не включаючи прибуток), на підприємстві виникають: фінансові відносини з бюджетом по сплаті ПДВ, акцизів, інших податків і неподаткових доходів; фінансові відносини з державними позабюджетними фондами по сплаті страхових внесків; фінансові відносини з приводу формування цільових фондів внутрішньогосподарського призначення, зокрема статутного фонду, фонду розвитку виробництва, заохочувальних фондів і т.д. Центральне місце в їх системі належить відносинам з формування і використання

цільових внутрішньогосподарських фондів. З урахуванням зазначеного, у матеріальному вираженні фінанси підприємств є сукупністю грошових фондів, тобто фінансових ресурсів, які перебувають у розпорядженні конкретних підприємств.

Визначено, що простежується чіткий взаємозв'язок фінансів підприємств з іншими складовими фінансової системи: вони відіграють значну роль у формуванні централізованих фінансів за допомогою податкових платежів; грошові заощадження можуть бути інвестовані на фінансовому ринку у вигляді операцій з державними та корпоративними цінними паперами. Відсутність прибутку в підприємств впливає на всі інші елементи фінансової системи: недонадходження в доход держави коштів у вигляді податків, зборів та обов'язкових платежів; відсутність вільних грошових коштів у підприємства веде до недонадходження їх у сферу фінансового ринку, банківську, страхову, інвестиційну і т.д.

Визначено, що самостійною складовою фінансової системи України є фінанси державних підприємств, функціонування яких пов'язано з розвитком державного сектора в національній економіці. Встановлено, що з переходом до ринкових відносин виникає збільшення інтересу на користь фінансів підприємств (недержавної форми власності) від фінансів державних підприємств на відміну від радянського періоду. Це пояснюється тим, що в радянський період існувала адміністративно-командна система управління в державі, за якої переважно всі існуючі підприємства в державі були державної форми власності й тим самим безпосередньо входили до складу фінансової системи держави. З переходом до ринкових відносин сталася масова приватизація державної власності й актуалізувалася роль фінансів підприємств (недержавної форми власності) на рівні держави.

Зроблено висновок, що фінанси державних підприємств, на відміну від інших підприємств, регулюються переважно нормами фінансового права. На державних підприємствах нормами фінансового права регулюються, по-перше, відносини по сплаті податків, страхових внесків, неподаткових доходів до бюджету і до державних позабюджетних фондів, а також отримання коштів з цих фондів; по-друге, відносини з формування і використання цільових внутрішньогосподарчих фондів. Відповідно фінансово-правова база фінансової діяльності державних підприємств дуже широка. Визначено, що фінанси державних підприємств безумовно є складовою децентралізованої сфери фінансової системи, що характеризуються публічним змістом і регулюванням.

Встановлено, що фінанси домогосподарств – це складова фінансової системи, яку вітчизняна фінансова наука стала виділяти як самостійну і досліджувати зовсім недавно. З'ясовано, що домогосподарство може вступати у фінансові відносини, а саме: з іншими домогосподарствами –

з приводу формування та використання сучасних грошових фондів (до них не належать відносини взаємного обміну); з підприємствами, що працюють у різних сферах матеріального виробництва чи виробництва послуг і виступають як роботодавці стосовно учасників домогосподарства, – з приводу розподілу частини виробленого ВВП у його вартісній формі; з комерційними банками – з приводу залучення споживчих кредитів, їх погашення – з приводу розміщення тимчасово вільних грошових коштів на банківські рахунки; зі страховими організаціями – з приводу формування та використання різного роду страхових фондів; з державою – з приводу утворення і використання бюджетних та позабюджетних фондів. Визначено, що саме дані відносини становлять соціально-економічний зміст категорії «фінанси домогосподарств». Часом виникнення фінансів домогосподарств слід вважати другу стадію процесу відтворення, на якій відбувається розподіл вартості виробленого суспільного продукту.

Зазначено, що між фінансами домогосподарств та іншими ланками фінансової системи простежується чіткий взаємозв'язок: вони відіграють значну роль у формуванні публічних фінансів за допомогою податкових платежів; грошові заощадження можуть бути інвестовані на фінансовому ринку у вигляді операцій з державними та корпоративними цінними паперами. Зроблено висновок, що специфіка фінансів домогосподарств визначена тим, що ця сфера фінансових відносин найменшою мірою регламентована державою. Дійсно, процес створення та витрачання централізованих грошових фондів, таких як державний бюджет, перебуває під жорстким державним контролем. Процес формування грошових фондів підприємства також деякою мірою визначається державою (вимоги до мінімального розміру статутного капіталу, система оподаткування тощо). Домогосподарство самостійно приймає рішення про необхідність і спосіб формування грошових фондів, їх величину і цільове призначення, час їх використання. Іншими словами, в існуючих економічних умовах держава не має інструментів прямого впливу на процес розподілу наявного доходу домогосподарств. Разом із тим держава здатна впливати на загальну величину доходу, яким реально володіє домогосподарство. Реальні доходи домогосподарства утворюються в результаті багаторазового розподілу і перерозподілу вартості сукупного суспільного продукту в процесі фінансових відносин домогосподарства і держави.

Розділ 4. «Загальноправова характеристика додаткових сфер фінансової системи» складається з двох підрозділів, у яких надається правова характеристика елементів (інститутів) додаткових сфер фінансової системи України.

Підрозділ 4.1. «Сфера міжнародних фінансів» присвячений висвітленню багаторівневої, складної, суперечливої системи сучасних

міжнародних фінансів, сутність яких вказує на те, що об'єктивною основою становлення і розвитку міжнародних фінансів є закономірності міжнародного кругообігу функціонуючого капіталу, на одному полюсі якого виникають тимчасово вільні кошти, на іншому – постійно появляється попит на них. Поділяючи фінанси на національно-державні та міжнародні, зазначено, що національно-державні, як правило, не виходять за межі території однієї держави, не залучають іноземних суб'єктів, здійснюються на основі національного законодавства і мають суто внутрішньонаціональний характер. Міжнародні фінанси включають міждержавні і транснаціональні кредитно-фінансові відносини і характеризуються участю в них іноземного елемента.

Визначено, що в юридичній літературі міжнародні фінанси мало досліджувалися. Приєднуючись до сучасних фахівців, під міжнародними фінансами слід розуміти міжнародні фінансові відносини, що виникають із приводу формування та використання фондів фінансових ресурсів, які забезпечують безперервне відтворення суспільства на світовому рівні для задоволення спільних потреб, які мають світове значення. Зазначено, що міжнародні фінанси сьогодні є досить розгалуженою структурою з множинністю державних, приватних і власне міжнародних елементів, через які здійснюється координація і регулювання міжнародних фінансових зв'язків. Встановлено, що сфера міжнародних фінансів відображає перерозподільно-обмінні відносини та централізацію ресурсів на світовому рівні, яка складається з фінансів міжнародних організацій та міжнародних фінансових інституцій. Міжнародні фінанси відображають відносини, що складаються на рівні світового господарства і характеризують діяльність на цьому рівні як національних суб'єктів господарювання і держави, так і міжнародних організацій та фінансових інституцій. Це наднаціональна надбудова, сутність якої полягає в концентрації доходів і фінансових ресурсів у певних узагальнених чи цільових фондах. Діяльність таких організацій, як і окремої держави, пов'язана з виконанням певних функцій, які визначаються їхніми статутами. Фінансове забезпечення виконання цих функцій здійснюється через фонди грошових коштів чи кредитних ресурсів, що формуються цими організаціями. Саме у фінансовій сфері особливо жорстко стикаються національні і групові інтереси окремих держав і їх організацій.

У *підрозділі 4.2. «Сфера фінансового ринку»* досліджено засади фінансового ринку, що є складовою сферою фінансової системи держави. Визначено, що він може успішно функціонувати лише в умовах ринкової економіки. Фінансовий ринок значно впливає на ефективність, стійкість та еластичність фінансової системи. Він покликаний посилювати та поліпшувати мобілізацію і розподіл фінансових ресурсів, що сконцентровані

в державних грошових фондах, у розпорядженні підприємницьких структур і в населення. По суті, фінансовий ринок у розподільних і перерозподільних процесах фінансових ресурсів виконує ті функції, які не може виконати жодна складова фінансової системи.

Встановлено особливості фінансового ринку, а саме: порядок їх формування та ліцензування; сферу діяльності фінансового ринку; об'єкти правовідносин (грошово-кредитні кошти, цінні папери, фінансові послуги); особливий порядок регулювання (створені спеціальні державні органи: Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку, Державна комісія з регулювання ринків фінансових послуг, які здійснюють контроль та нагляд); суб'єктів відносин на фінансовому ринку (державна, підприємства різної форми власності, фінансові інститути, окремі громадяни). Запропоновано виділити ці правовідносини у самостійну сферу фінансової системи України – «сферу фінансового ринку».

Зроблено висновок, що основною метою регулювання фінансового ринку є забезпечення гармонізації всіх видів інтересів учасників цього ринку: індивідуальних, корпоративних, державних, а також інтересів міждержавних та інтернаціональних об'єднань. Всі інші цілі регулювання можна розглядати як похідні від зазначеної основної мети, і вони характерні для всіх рівнів регулювання. Визначено, що сфера фінансового ринку поділяється щонайменше на дві ланки: ринок грошей і ринок капіталів (у т.ч. і фондовий ринок). Відзначено взаємодію фінансового ринку з іншими складовими фінансової системи, а саме: світова практика накопичила значну кількість різних форм господарювання, які водночас є господарськими суб'єктами і виконують певні функції на фінансовому ринку. Зокрема, йдеться про такі організаційно-господарські форми, як: державні підприємства, кооперативи, фермерські та колективні господарства, акціонерні товариства, малі підприємства, корпорації, об'єднання, господарські товариства, асоціації, консорціуми, індивідуально-трудові об'єднання, спільні підприємства. Всі вони є юридичними особами, суб'єктами як ринкової економіки, так і учасниками фінансового ринку і конкретно кожного його сегмента. Надзвичайно важлива роль у системі фінансового ринку належить домогосподарству, бо частина його доходу, що не використовується впродовж поточного періоду, перетворюється на заощадження і може, за наявності відповідного фінансового механізму, стати потужним джерелом економічного зростання країни. Сприяє також розвитку місцевого та регіонального фінансового ринку. На підставі проведеного аналізу визначено взаємозв'язок елементів фінансового ринку з іншими складовими фінансової системи держави.

Зазначено, що виділення банківського кредиту у складі фінансової системи враховує насамперед її економічне розуміння (відповідні відносини

кредитування носять економічний характер). Зроблено висновок, що, як складова фінансової системи, банківський кредит характеризується таким чином. По-перше, кредит у відтворювальному процесі обслуговує стадію обміну, забезпечуючи фінансові потреби суб'єктів економічних відносин на умовах повернення, строковості й платності. Кредитний механізм забезпечує акумуляцію і цілеспрямоване використання в економічному обороті тимчасово вільних грошових коштів. По-друге, кредитні відносини як різновид економічних отримують об'єктивно необхідне нормативне правове регулювання, внаслідок чого набувають статусу правових відносин. Це вказує на цілісне нормативне впорядкування фінансової системи в цілому.

Встановлено, що ринок фінансових послуг є сегментом сфери фінансового ринку, оскільки ринок фінансових послуг виконує забезпечувальну функцію. Ринок фінансових послуг пересікається з фінансовим ринком у процесі забезпечення функціонування фінансового ринку через відповідні інституції.

ВИСНОВКИ

У дисертації запропоновано нове вирішення наукових проблем, пов'язаних із функціонуванням фінансової системи України, на підставі аналізу вітчизняного законодавства, практики його застосування, теоретичного осмислення й узагальнення наукових праць.

1. Встановлено, що всі складові фінансової системи мають загальні властивості «фінансів» як економічної категорії, але через свої особливості по-різному впливають на соціально-економічні процеси, одночасно взаємодіючи між собою. Багатoelementність фінансової системи сприяє більшій її гнучкості й ефективності дії.

2. Визначено, що приватні фінанси, як і публічні фінанси, входять до складу фінансової системи України та їм притаманні такі особливості: а) приватні фінанси є фінансовим капіталом, який використовується для перерозподілу та використання через різні ланки фінансової системи (наприклад, банківський кредит, страхування); б) приватні фінанси – це грошові кошти, за допомогою яких створюються раціональний і правовий порядок у грошовому господарстві країни; в) приватним фінансам притаманний майновий інтерес держави (суспільний соціальний інтерес); г) за приватними фінансами здійснюється державне регулювання, контроль та нагляд. Саме приватні та публічні фінанси є базовою основою функціонування фінансової системи будь-якої держави взагалі та України зокрема. Їх процентне співвідношення змінюється з урахуванням багатьох чинників (політичні, економічні умови), які існують у державі в той чи

інший період часу, але вони завжди мають місце у фінансовій системі країни та, як уже зазначалося, є базовими для функціонування фінансової системи країни.

3. Запропоновано науково обґрунтовану концепцію фінансової системи як складної багаторівневої системи відкритого типу, що є структурованим комплексом певним чином організованих і взаємопов'язаних елементів, об'єднаних спільним функціонуванням і єдиною метою. Встановлено, що фінансовій системі, як категорії загальної теорії систем, притаманні такі ознаки: 1) є складною і відкритою; 2) є комплексом складових, що перебувають у взаємодії; 3) цей комплекс складових є упорядкованим, метою якого є отримання єдиного корисного результату – ефективної дії системи, впорядкованості відповідних відносин; 4) складові фінансової системи об'єднані спільним функціонуванням, взаємозалежні, виконують певні функції, пов'язані середовищем певного типу; 5) є структурованим комплексом складових, певним чином організованим (а саме багаторівневою ієрархічною системою); 6) є добре організованою системою, з огляду на її цілі й функції; 7) є такою, що постійно розвивається; 8) є централізованою, оскільки однієї з частин (публічним фінансам) належить домінуюча роль, вона виступає як центральна складова, що визначає функціонування всієї системи в цілому; 9) між складовими фінансової системи існують різні типи зв'язків у залежності від їх рівня в ієрархії системи: координаційні та субординаційні.

4. Виокремлено у структурі фінансової системи три рівні складових. До першого рівня належать сфери, які, у свою чергу, поділяються на дві групи: базові та додаткові. Цей рівень є найбільш загальним. До складу фінансової системи, таким чином, входять дві групи самостійних сфер (у залежності від того, яку роль з політичної та економічної точок зору вони виконують) – це базові та додаткові. Базові сфери: публічні фінанси; фінанси суб'єктів господарювання. Додаткові сфери: міжнародні фінанси; фінансовий ринок. До другого рівня належать ланки, що об'єднують однорідні групи відносин: публічні фінанси: державні та місцеві фінанси; фінанси суб'єктів господарювання, залежно від форми організації фінансової діяльності можна виділити фінанси підприємств та фінанси домогосподарств; міжнародні фінанси: фінанси міжнародних організацій та міжнародні фінансові інститути; фінансовий ринок: грошовий ринок та ринок капіталів (сегмент – ринок фінансових послуг – становить собою сферу різноманітних послуг). Третій рівень складається з елементів (інститутів), які регулюють відносно самостійну сукупність суспільних відносин у відповідній сфері, а саме: державні фінанси: державний бюджет, державні позабюджетні цільові фонди, державний кредит, державне обов'язкове страхування; місцеві фінанси: місцевий бюджет, місцевий (муніципальний) кредит, фінанси комунальних підприємств; фінанси

підприємств (фінанси підприємств, фінанси державних підприємств); фінанси домогосподарств; фінанси міжнародних організацій; міжнародні фінансові інститути; грошовий ринок; ринок капіталів; ринок фінансових послуг – сегмент.

Фінансова система набула рис, властивих ринковим відносинам в економіці, разом із тим фінансовій системі України притаманні риси, які відображають економічні й політичні умови, традиції і пріоритети, що склалися в країні. Кожен рівень фінансової системи має певну самостійність, у межах якого приймаються і здійснюються конкретні рішення. Разом із тим важливо, щоб ці рішення були певною мірою впорядковані, узгоджені один з одним, мали за мету щось одне, загальне для всієї системи. Це досягається проведенням певної фінансової політики.

5. Визначено, що Державний цільовий позабюджетний фонд як елемент (інститут) фінансової системи становить собою особливу організацію державної установи з метою фінансування соціального забезпечення громадян, у віданні якої перебуває цільовий фонд грошових коштів – бюджет позабюджетного фонду, що функціонує в рамках відносин, урегульованих нормами фінансового й інших галузей права.

Встановлено, що для позабюджетних фондів характерно чітке встановлення доходних джерел, які дозволяють досить точно прогнозувати обсяги коштів цих фондів і, що не менш важливо, контролювати цільове використання зазначених фінансових ресурсів. Запропоновано створення «Державного позабюджетного цільового фонду розвитку підприємницької діяльності та виробництва», який має формуватися за рахунок податку на прибуток підприємств. Даний податок необхідно переадресувати з Державного бюджету України в даний Фонд із метою його цільового використання на розвиток підприємницької діяльності та відтворення виробництва.

6. Встановлено, що фінанси комунальних підприємств – це складова фінансової системи держави (а саме інституту місцевих фінансів) – система фінансових відносин щодо формування та використання фондів підприємств комунальної форми власності для забезпечення розвитку адміністративно-територіальних одиниць та задоволення суспільних потреб відповідних територіальних громад.

7. Зазначено, що місце державного кредиту у фінансовій системі – у ланці державних фінансів сфери публічних фінансів, а також місцевого кредиту – у ланці місцевих фінансів сфери публічних фінансів і банківського кредиту – у ланці ринку капіталів сфери фінансового ринку. Ланка публічного (державного та місцевого) і приватного (банківського) кредиту має важливе значення для ефективного функціонування всієї фінансової системи країни в цілому.

8. Встановлено, що інститут страхування входить до складу фінансової системи в різні сфери: сферу публічних фінансів (як інститут

«обов'язкове державне страхування») і сферу фінансового ринку (як інститут «фінанси страхування»).

9. Визначено, що сфера фінансів господарюючих суб'єктів, яка за своєю природою належить до децентралізованих (приватних) фінансів, подана як сукупність інститутів, серед яких основне місце посідає інститут «фінанси підприємств». Запропоновано під інститутом «фінанси підприємств» розуміти – систему фінансових відносин, що складається при формуванні, розподілі та використанні фінансових фондів, створюваних при здійсненні господарської діяльності підприємств.

10. Встановлено, що фінанси домогосподарств – це складова фінансової системи та доречно використовувати категорію саме «фінанси домогосподарств», бо це сукупність фінансових грошових відносин, пов'язаних із формуванням і використанням грошових коштів, створюваних у результаті індивідуальної трудової діяльності домогосподарств.

11. Визначено, що пріоритетним напрямом інтеграції України в систему міжнародних фінансів сьогодні виступає залучення в національну економіку іноземних інвестицій. Україна потребує інвестицій, оскільки саме інвестиції будять економічну активність і створюють реальне багатство. З'ясовано, що для задоволення потреб держави у фінансових ресурсах у період фінансово-економічної кризи та особливий період можуть залучатися кредити міжнародних фінансових організацій та іноземних держав, кошти від розміщення державних цінних паперів на внутрішньому і світовому ринках капіталу, кошти з інших джерел державного запозичення, а також кошти, надані за рахунок міжнародної допомоги. У разі використання залучених коштів міжнародних фінансів у фінансовій системі держави, слід включати частину міжнародних фінансів до самостійної «додаткової сфери» фінансової системи України.

12. Визначено, що фінансовий ринок є складовою фінансової системи України. Враховуючи особливості фінансового ринку, а саме: порядок їх формування та ліцензування; сферу діяльності фінансового ринку; об'єкти правовідносин (грошово-кредитні кошти, цінні папери, фінансові послуги); особливий порядок регулювання (створені спеціальні державні органи: Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку, Державна комісія з регулювання ринків фінансових послуг, які здійснюють контроль та нагляд); суб'єктів відносин на фінансовому ринку (держави, підприємства різної форми власності, фінансові інститути, окремі громадяни), запропоновано виділити його у самостійну сферу фінансової системи України – «сферу фінансового ринку».

Зазначено, що на сучасному етапі відбувається розширення фінансово-правової проблематики у сфері фінансових ринків, що виражається в появі нових груп суспільних відносин за участі держави, в яких вона виступає як «глобальний» регулюючий суб'єкт на основі економічних методів впливу на ринок, але з публічним інтересом.

13. Встановлено, що ринок фінансових послуг відображає конкретні форми організації руху фінансових ресурсів між суб'єктами господарювання (підприємницькими структурами, державою і громадянами – у процесі їхньої фінансової діяльності) через фінансово-кредитний механізм (зокрема, його інститути) та не має речової форми. Ключовими суб'єктами цього ринку є різні фінансові інституції та організації, що надають відповідні послуги. Ці послуги можна об'єднати в три групи: фінансове посередництво; фінанси страхування; консалтинг, аудит та інформаційні послуги. Визначено, що сфера фінансових послуг – це складне фінансово-правове утворення, що зосереджує низку важливих ринків у фінансовій системі, які перебувають у певній ієрархії і взаємодії та мають регулюватися фінансовим правом. Функціонування фінансового ринку забезпечується через відповідні інституції – ринок фінансових послуг.

14. Запропоновано під банківським кредитом розуміти систему економічних (грошових) відносин, у процесі яких тимчасово вільні грошові кошти держави, місцевого самоврядування, господарюючих суб'єктів і громадян акумулюються кредитними організаціями та із створених ними фондів кредитування на умовах повернення надаються юридичним і фізичним особам, що зазнають тимчасової потреби в додаткових фінансових ресурсах для отримання обігових коштів, виробництва капітальних вкладень і для інших цілей як виробничого, так і невиробничого характеру. Встановлено, що ігнорувати існування банківського кредиту у структурі фінансової системи держави в умовах ринкової економіки неприпустимо.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії

1. Нестеренко А.С. Фінансова система України: проблеми теорії : монографія / А.С. Нестеренко. – О. : Фенікс, 2014. – 576 с.

Рецензія: Дмитренко Е.С. Фінансова система України – пріоритетний напрямок фінансово-правових досліджень в Україні / Е.С. Дмитренко // Митна справа. – 2014. – № 5. – С. 97–99.

Рецензія: Монаєнко А.О. Цікаве нове наукове дослідження / А.О. Монаєнко // Держава та регіони. Сер. Право. – 2014. – № 3 (45). – С. 125–126.

2. Нестеренко А.С. Функції фінансової системи / А.С. Нестеренко // Система фінансового права: проблеми теорії і правового регулювання : монографія / за заг. ред. С.В. Ківалова, Т.А. Латковської. – О. : Фенікс, 2011. – С. 129–150.

Статті в наукових фахових виданнях України

1. Нестеренко А.С. Проблеми розмежування власних та делегованих повноважень органів влади місцевого рівня / А.С. Нестеренко // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. / редкол.: С.В. Ківалов (голов. ред.) [та ін.]. – О. : Астропринт, 2005. – Вип. 26. – С. 72–78.
2. Нестеренко А.С. Поняття, зміст та структура фінансових ресурсів / А.С. Нестеренко // Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. / голов. ред. С.В. Ківалов ; відп. за вип. Л.І. Корміч. – О. : Південноукр. центр тендерних проблем, 2005. – Вип. 25. – С. 85–95.
3. Нестеренко А.С. Періодизація розвитку поняття фінансів / А.С. Нестеренко // Митна справа. – 2005. – № 2. – С. 90–94.
4. Нестеренко А.С. Визначення природи державного боргу / А.С. Нестеренко // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. / редкол.: С.В. Ківалов (голов. ред.) [та ін.]. – О., 2007. – Вип. 35. – С. 435–441.
5. Нестеренко А.С. Принципи бюджетної системи України на сучасному етапі розвитку держави / А.С. Нестеренко // Юрид. вісник. – 2008. – № 2. – С. 45–50.
6. Нестеренко А.С. Функції фінансів та їх значення на сучасному етапі розвитку держави / А.С. Нестеренко // Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. / голов. ред. С.В. Ківалов ; відп. за вип. Л.І. Корміч. – О., 2010. – Вип. 39. – С. 81–89.
7. Нестеренко А.С. Дослідження суті та структури фінансової системи України / А.С. Нестеренко // Митна справа. – 2010. – № 3, ч. 2. – С. 259–264.
8. Нестеренко А.С. Принципи фінансової системи України / А.С. Нестеренко // Юрид. вісник. – 2012. – № 2. – С. 41–47.
9. Нестеренко А.С. Фінансовий ринок як елемент фінансової системи України / А.С. Нестеренко // Держава та регіони. Сер. Право. – 2012. – № 2. – С. 69–74.
10. Нестеренко А.С. Роль фінансової системи у розвитку економіки країни після фінансової кризи / А.С. Нестеренко // Митна справа. – 2012. – № 6, ч. 2. – Кн. 2. – С. 227–233.
11. Нестеренко А.С. Роль бюджету як фінансової бази діяльності держави у фінансовій системі / А.С. Нестеренко // Карпат. правничий часопис. – Л., 2013. – Вип. 1. – С. 80–85.
12. Нестеренко А.С. Історія виникнення бюджету та сучасне його визначення / А.С. Нестеренко // Актуальні питання публічного та приватного права. – 2013. – № 2. – С. 101–106.
13. Нестеренко А.С. Формування сучасної моделі фінансової системи / А.С. Нестеренко // Митна справа. – 2013. – № 2. – С. 236–244.

14. Нестеренко А.С. Ринок фінансових послуг як складова сфера фінансової системи / А.С. Нестеренко // Європейські перспективи : наук.-практ. журн. – 2013. – № 4. – С. 192–198.

15. Нестеренко А.С. Розуміння сутності категорії «фінансова система» / А.С. Нестеренко // Наук. вісник Херсон. держ. ун-ту. Серія: Юридичні науки. – Херсон, 2013. – Вип. 3. – С. 47–50.

16. Нестеренко А.С. Міжнародні фінанси та фінансова система держави: співвідношення та взаємозв'язок / А.С. Нестеренко // Юрид. вісник. – 2013. – № 3. – С. 175–182.

17. Нестеренко А.С. Фінанси державних підприємств у фінансовій системі / А.С. Нестеренко // Наук. вісник Херсон. держ. ун-ту. Серія: Юридичні науки. – Херсон, 2013. – Вип. 4. – С. 67–70.

18. Нестеренко А.С. Правове поняття фінансової системи / А.С. Нестеренко // Карпат. правничий часопис. – 2014. – № 5. – С. 64–70.

19. Нестеренко А.С. Визначення «фінансової системи» та її структурний склад / А.С. Нестеренко // Наук. вісник Міжнар. гуманітар. ун-ту. Серія: Юриспруденція. – О., 2013. – Вип. 6-3, т. 1. – С. 72–75.

20. Нестеренко А.С. Місцеві бюджети в фінансовій системі України / А.С. Нестеренко // Науч. вестник Ужгород. ун-та. Серія: Право. – Ужгород, 2014. – Вип. 24, т. 3. – С. 90–93.

21. Нестеренко А.С. Місцеві фінанси як складова фінансової системи: поняття та структура [Електронний ресурс] / А.С. Нестеренко // Порівняльно-аналітичне право : електрон. наук. фахове вид. – 2014. – № 1. – С. 183–186. – Режим доступу: <http://pap.in.ua/>

22. Нестеренко А.С. Місце інституту страхування в фінансовій системі держави / А.С. Нестеренко // Актуальні питання публічного та приватного права. – 2014. – № 1. – С. 207–214.

Статті в іноземних виданнях

1. Нестеренко А.С. Место финансов предприятий в финансовой системе государства / А.С. Нестеренко // Закон и жизнь : междунар. науч.-практ. правовой журн. (Республика Молдова). – 2013. – № 11/2. – С. 199–203.

2. Нестеренко А.С. Место кредита (государственного, местного, банковского) в структуре финансовой системы государства / А.С. Нестеренко // Междунар. науч. конгресс по общественным и гуманитарным наукам (Вена, Австрия). – 2013. – С. 312–318.

3. Нестеренко А.С. Место внебюджетных государственных фондов в финансовой системе государства / А.С. Нестеренко // Закон и жизнь : междунар. науч.-практ. правовой журн. (Республика Молдова). – 2014. – № 4. – С. 53–56.

4. Нестеренко А.С. Место финансов страхования в финансовой системе государства / А.С. Нестеренко // Jurnal juridic national: teorii i practica : науч.-практ. правовое изд. (Республика Молдова). – 2014. – № 2. – С. 78–84.

5. Нестеренко А.С. Місце банківського кредиту у складі фінансової системи держави / А.С. Нестеренко // *British Journal of Science, Education and Culture* : Британський журнал науки та освіти (London University Press). – 2014. – № 1 (5), January – June. – P. 264–268.

Матеріали науково-практичних конференцій

1. Нестеренко А.С. Визначення ролі та місця позабюджетних цільових фондів у фінансовій системі / А.С. Нестеренко // *Теорії мікро-макроекономіки* : зб. наук. пр. проф.-викл. складу і аспірантів (м. Київ, 2006 р.). – К., 2006. – Вип. 22. – С. 88–92.

2. Нестеренко А.С. Дослідження суті та структури фінансової системи України / А.С. Нестеренко // *Правове життя сучасної України* : матеріали міжнар. наук. конф. проф.-викл. і аспірант. складу (м. Одеса, 21–22 травня 2010 р.) / відп. ред. Ю. М. Оборотов ; Одес. нац. юрид. акад. – О. : Фенікс, 2010. – С. 295–297.

3. Нестеренко А.С. Проблеми співвідношення і застосування контролю та нагляду у сфері фінансової діяльності України / А.С. Нестеренко // *Системообразующие категории в финансовом праве: состояние и перспективы трансформации* : материалы междунар. науч.-практ. конф. (г. Харьков, 15–16 апреля 2010 г.) / редкол.: В.Я. Таций, Ю.П. Битяк, Л.К. Воронова [и др.]. – Х. : НИИ гос. строительства и местного самоуправления, 2010. – С. 118–120.

4. Нестеренко А.С. Функції фінансової системи / А.С. Нестеренко // *Фінансове право у ХХІ сторіччі: здобутки та перспективи* : зб. наук. пр. за матеріалами міжнар. наук.-практ. конф. (м. Ірпінь, 4–7 жовтня 2011 р.) / НДІ фінансового права. – К. : Алерта, 2011. – Ч. II. – С. 179–185.

5. Нестеренко А.С. Фінансова система України як частина міжнародної фінансової системи в умовах світової фінансово-економічної кризи / А.С. Нестеренко // *Актуальні проблеми держави і права* : зб. наук. пр. (м. Одеса, 2011 р.) / редкол.: С.В. Ківалов (голов. ред.) [та ін.] ; відп. за вип. В.М. Дрьомін. – О. : Юрид. літ., 2011. – Вип. 62. – С. 152–159.

6. Нестеренко А.С. Фінансовий ринок як елемент фінансової системи України / А.С. Нестеренко // *Правове життя сучасної України* : матеріали міжнар. наук. конф. проф.-викл. складу (м. Одеса, 20–21 квітня 2012 р.) / відп. за вип. В.М. Дрьомін ; Нац. ун-т «Одеська юридична академія». – О. : Фенікс, 2012. – Т. 2. – С. 77–79.

7. Нестеренко А.С. Принципи фінансової системи України / А.С. Нестеренко // *Принципи фінансового права* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, квітень 2012 р.) / редкол.: В.Я. Таций, Ю.П. Битяк, Л.К. Воронова [та ін.]. – Х. : Право, 2012. – С. 179–182.

8. Нестеренко А.С. Роль фінансової системи у розвитку економіки країни після фінансової кризи / А.С. Нестеренко // *Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку державності та права* : матеріали

міжнар. наук.-практ. конф., присв. 15-річчю НУ «ОЮА» та 165-річчю Одеської школи права (м. Одеса, листопад 2012 р.). – О. : Фенікс, 2012. – Т. 2. – С. 48–50.

9. Нестеренко А.С. Бюджет: історія виникнення та сучасне його тлумачення / А.С. Нестеренко // Держава і право в умовах глобалізації: реалії та перспективи : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпропетровськ, 31 березня 2013 р.). – Дніпропетровськ : ГО «Правовий світ», 2013. – С. 74–76.

10. Нестеренко А.С. Роль бюджету як фінансової бази діяльності держави у фінансовій системі / А.С. Нестеренко // Правове життя сучасної України : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 16–17 травня 2013 р.) / відп. за вип. В.М. Дрьомін ; Нац. ун-т «Одеська юридична академія». – О. : Фенікс, 2013. – Т. 2. – С. 73–75.

11. Нестеренко А.С. Місцеві бюджети в фінансовій системі держави / А.С. Нестеренко // Юридическая наука и практика в условиях современных трансформационных процессов: материалы междунар. науч.-практ. конф. (г. Симферополь, 21–22 февраля 2014 г.). – Симферополь : Науч. объединение «Юридическая мысль», 2014. – С. 77–79.

12. Нестеренко А.С. Фінанси (публічні та приватні) як базова основа фінансової системи держави / А.С. Нестеренко // Правове життя сучасної України : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присв. ювілею академіка С.В. Ківалова (м. Одеса, 16–17 травня 2014 р.) : у 2 т. / відп. ред. В.М. Дрьомін. – О. : Юрид. літ., 2014. – Т. 1. – С. 94–97.

13. Нестеренко А.С. Правове поняття фінансової системи / А.С. Нестеренко // Сучасні правові системи світу в умовах глобалізації: реалії та перспективи : міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 11–12 квітня 2014 р.) : у 2 ч. – К. : Центр правових наук. досліджень, 2013. – Ч. II. – С. 78–80.

14. Нестеренко А.С. Позабюджетні цільові фонди як складова фінансової системи України / А.С. Нестеренко // Сучасний стан і перспективи розвитку держави і права : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 27–28 червня 2014 р.). – Л. : Західноукр. організація «Центр правничих ініціатив», 2014. – С. 89–92.

15. Нестеренко А.С. Функціонування фінансової системи України: система управління фінансами / А.С. Нестеренко // Сучасне правотворення: питання теорії та практики : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпропетровськ, 1–2 серпня 2014 р.). – Дніпропетровськ : Громадська організація «Правовий світ», 2014. – С. 56–58.

АНОТАЦІЯ

Нестеренко А.С. Фінансова система України: правова характеристика та законодавче регулювання. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. – Національний університет «Одеська юридична академія». – Одеса, 2014.

Дисертація містить комплексний та системний аналіз теоретичних і практичних проблем функціонування фінансової системи України. У роботі досліджені поняття, сутність, функції, принципи фінансової системи держави. Окрема увага приділена визначенню структури фінансової системи держави, розглядаючи її як трьохрівневу ієрархічну систему. Висвітлені питання щодо приватних фінансів у складі фінансової системи держави.

Актуалізовано проблеми визначення місця інституту кредиту (державного, муніципального, банківського) у трьохрівневій фінансовій системі України. Детально досліджено місце кожного виду кредиту в різних сферах фінансової системи України, зокрема публічній та сфері фінансового ринку.

Запропоновано внести зміни до чинного фінансового законодавства України.

Ключові слова: фінансова система, фінанси, публічні фінанси, приватні фінанси, публічна фінансова діяльність, позабюджетні державні цільові фонди, місцеві фінанси, суб'єкти господарювання, страхування, фінансовий ринок.

АННОТАЦИЯ

Нестеренко А.С. Финансовая система Украины: правовая характеристика и законодательное регулирование. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук по специальности 12.00.07 – административное право и процесс; финансовое право; информационное право. – Национальный университет «Одесская юридическая академия». – Одесса, 2014.

Диссертация содержит комплексный и системный анализ теоретических и практических проблем функционирования финансовой системы Украины. В работе исследованы понятие, сущность, функции, принципы финансовой системы Украины. Отдельное внимание уделено определению структуры финансовой системы государства, рассматривая ее как трехуровневую иерархическую систему. Освещены вопросы частных финансов в составе финансовой системы государства.

Проведено исследование различных трактовок понятия «финансы» учеными разных исторических периодов, что подтверждает, что для финансового права финансы являются базовой, или ключевой, категорией в общем, а для финансовой системы государства в частности. При этом речь идет как о публичных финансах, так и о частных финансах. Отмечено, что финансы являются достаточно сложным, многогранным, изменяющимся, а точнее динамичным, явлением, частные финансы, так же как и публичные финансы, имеют отличительные черты и входят в состав финансовой системы государства как базовая основа функционирования финансовой системы государства.

Определено, что содержание категории «финансовая система» относят к дискуссионным понятиям и ученые рассматривают ее с различных позиций. Нами было предложено рассмотрение содержания данной категории с точки зрения материального, экономического и правового аспектов. Следует отметить, что легального закрепления понятия «финансовая система» в украинском законодательстве не отмечено, таким образом, было предложено отразить понятие «финансовая система Украины» в Конституции Украины.

Проведенное в работе исследование функций финансовой системы Украины подтверждает, что составляющим элементам финансовой системы присущи как общие функции, так и индивидуальные, присущие конкретному элементу финансовой системы, что объясняет необходимость систематизации указанных функций.

Сделан вывод, что определение принципов финансовой системы необходимо не столько с позиции теоретико-познавательной необходимости, сколько для практического использования.

Обосновывается положение о том, что выбор признака структуризации финансовой системы необходимо основывать на полном отражении всей совокупности финансовых отношений. Все финансовые отношения в обществе структурированы в финансовую систему, представляют собой совокупность двух групп самостоятельных сфер (в зависимости от того, какую роль с политической и экономической точек зрения они выполняют), звеньев и институтов финансовых отношений, в процессе которых создаются и используются фонды денежных средств. Все финансовые отношения нами были сгруппированы в две сферы: базовые и дополнительные, которые, в свою очередь, содержат звенья, состоящие из однородных финансово-правовых институтов. Таким образом, был сделан вывод, что финансовая система Украины представляет собой сложную трехуровневую иерархическую систему. При этом каждый уровень финансовой системы имеет определенную самостоятельность, принимает и осуществляет свои решения. Вместе с тем важно, чтобы эти решения были определенным образом упорядочены, согласованы один с другим, преследовали общую

для всего государства цель. Это достигается проведением определенной финансово-правовой политики государства.

Финансовую структуру можно определить как модель организации системы, которая отражает ее таксономию – функциональное соотношение и структурное подчинение элементов финансовой системы. Концепция финансовой структуры, или архитектура финансовой системы, предусматривает, что финансовая система различных стран отличается между собой и изменяется в процессе экономического развития каждого отдельного государства. Проанализировав различные действующие модели финансовых систем, существующих в разных странах в различные периоды, с их преимуществами и недостатками, был сделан вывод, что отсутствие однозначных преимуществ какой-либо одной из рассмотренных моделей финансовой структуры свидетельствует также о том, что на практике они должны дополнять друг друга (использовать «смешанную» модель финансовой системы), а не заменять.

Обосновывается положение о том, что в структуру финансовой системы Украины входят две сферы финансовых отношений: базовая и дополнительная (основываясь на их участии в политической, общественной, экономической жизни общества). К базовым сферам относятся публичные финансы и финансы субъектов хозяйствования; к дополнительным – финансы международных финансов и финансовый рынок.

Акцентируется внимание на отмежевании видов кредита (государственного, местного, банковского) в структуре финансовой системы государства, которые являются составляющими финансовой системы в различных сферах. Так, государственный и местный кредиты входят в базовую сферу в различные звенья: государственный кредит – в звено публичных финансов, а местный кредит – в звено местных финансов. Банковский кредит относится к дополнительной сфере и входит в состав финансового рынка, в звено денежного рынка.

Представлена авторская позиция о том, что институт «страхования» входит в состав финансовой системы в различные сферы: публичных финансов (как институт «обязательное государственное страхование») и сферу финансового рынка (как институт «финансы страхования»).

Отмечается, что финансовый рынок является составляющей сферой финансовой системы только в условиях рыночной экономики.

Предложено внести изменения в действующее финансовое законодательство Украины.

Ключевые слова: финансовая система, финансы, публичные финансы, частные финансы, публичная финансовая деятельность, внебюджетные государственные целевые фонды, местные финансы, субъекты хозяйствования, страхование, финансовый рынок.

SUMMARY

Nesterenko A.S. The Ukrainian Financial System: Legal Characteristic and Regulation. – Manuscript.

The thesis for a doctor of Law Degree in the Specialty 12.00.07 – Administrative Law and Procedure; Financial Law; Information Law.– National University «Odessa Law Academy». – Odessa, 2014.

The thesis contains a comprehensive and systematic analysis of the theoretical and practical problems of the Ukrainian financial system. The author researches the concept, nature, functions and principles of the national financial system. Special attention is given to the determination of the Ukrainian financial system's structure (the author proposes to consider it is a three-level hierarchical system) and to the private finances as a part of the state financial system.

The author updates the credit (state, municipal, banking) institution's place in the three-tier Ukrainian financial system. The thesis also deals with the problem of the each type of loans' place in all areas of the Ukrainian financial system, in particular, its place in the public sphere and in the financial markets.

The author proposes to amend the current financial legislation of Ukraine based on the output of the research.

Keywords: financial system, finance, public finance, private finance, public finance activity, extra-budgetary state funds, local finances, business entities, insurance, financial markets.